

**ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ
УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК**

РОЗКОШНА Олена Анатоліївна

УДК 338.43:631.115

РОЗВИТОК ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ

**Спеціальність 08.06.01 - економіка підприємства
і організація виробництва**

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Київ - 1999

Дисертацією є рукопис.

Дисертаційна робота виконана в Інституті аграрної економіки Української академії аграрних наук.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор, член-кореспондент УААН, заслужений діяч науки і техніки України **Месель-Веселяк Віктор Якович**, головний вчений секретар УААН.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України **Крисальний Олександр Васильович**, завідуючий відділом Інституту аграрної економіки УААН;

доктор економічних наук, старший науковий співробітник **Єрмаков Олександр Юхимович**, завідуючий відділом економіки і маркетингових досліджень Інституту садівництва УААН.

Провідна установа: Сумський державний університет

Захист відбудеться "30" червня 1999 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К26.350.02. по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук в Інституті аграрної економіки УААН (252127 м. Київ, вул. Героїв оборони, 10, конференц-зал, 3-й поверх).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту аграрної економіки (м. Київ, вул. Героїв оборони, 10, 2-й поверх).

Автореферат розісланий «28» травня 1991 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

Пулім В.А.

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження. Серед основних важелів, які сприяють розвитку сільського господарства, підвищенню його ефективності в ринкових умовах провідне місце посідає реформування сільськогосподарських підприємств в раціональні організаційно-правові структури та формування багатокладності в аграрному секторі. Це зумовлює необхідність поглибленого вивчення теоретико-методологічних основ становлення і розвитку різних форм господарювання в сільському господарстві та обґрунтування напрямів їх ефективного функціонування.

Складність вивчення проблеми полягає в тому, що в аграрній сфері в останні роки спостерігається спад виробництва, зниження його ефективності, недосконалість умов праці і життя селян. Загостренню ситуації сприяє порушення цінового, кредитного і податкового механізмів, незавершеність формування нових виробничих структур, відсутність погодженості інтересів працівників сільського господарства та інших галузей.

Теоретична і практична вагомість потреби вивчення можливостей та обґрунтування заходів щодо забезпечення належного функціонування господарських формувань в аграрному секторі з урахуванням впливу окремих економіко-організаційних та соціально-психологічних факторів зумовила актуальність проблеми, вибір теми дисертаційного дослідження та її наукове і практичне значення.

Стан вивчення проблеми. В розробку теоретичних і методологічних засад становлення і функціонування різних форм господарювання на селі, удосконалення внутрішньогосподарської структури, економічних відносин їх діяльності значний внесок зробили українські вчені: П.Т.Саблук, В.Я.Месель-Веселяк, В.В.Юрчишин, О.М.Онищенко, В.М.Трегобчук, О.В.Крисальний, М.Й.Малік, О.Ю.Єрмаков, В.І. Криворучко, І.В. Коновалов, П.В. Щепієнко, Л.С. Краснокутська, М.М.Федоров, Л.В.Романова, В.Я.Амбросов, В.М.Нелеп, Ю.О. Лупенко, В.В. Зіновчук, М.Г.Лобас, В.Г. Андрійчук та ін.

Вченими-економістами досліджувались напрями розвитку форм власності та господарювання, земельних відносин, оптимізації організаційної структури господарських формувань різних типів, розроблялись рекомендації щодо удосконалення економічного механізму їх розвитку тощо. Проте є необхідність проведення подальших наукових досліджень за вище зазначеними та іншими позиціями, оскільки останні вивчені в недостатній мірі. Окремі з напрямків та рекомендацій вимагають комплексного підходу щодо вирішення організаційних та економічних проблем ефективного функціонування різних організаційно-правових форм господарювання в ринкових умовах.

Вище зазначене вимагає більш обґрунтованого системного підходу при дослідженні питань раціонального використання ресурсного потенціалу та організаційно-економічних можливостей кожної з форм, їх співіснування, напрямів удосконалення реформування сільськогосподарських підприємств в ефективно діючі структури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота пов'язана з тематикою відділу форм господарювання Інституту аграрної економіки УААН з програми: "Теоретичне обґрунтування та організаційно-економічні основи розвитку форм господарювання і земельних відносин".

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є вивчення питань формування та здійснення економічної оцінки діяльності існуючих господарських структур різних організаційно-правових форм, наукове обґрунтування напрямів їх розвитку, підвищення ефективності функціонування із застосуванням відповідних організаційно-економічних механізмів у ринковому середовищі.

Відповідно до вказаної мети в дисертації поставлені і вирішуються такі завдання:

- розкрити сутність теоретичних основ розвитку форм господарювання;
- визначити особливості (тенденції) розвитку існуючих організаційно-правових форм господарювання в сучасних умовах;
- обґрунтувати основні напрями становлення підприємств різних форм господарювання;
- розробити методичні підходи реформування сільськогосподарських підприємств у господарські структури ринкового типу із застосуванням принципів кооперування;
- обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення внутрішньогосподарських економічних відносин у реформованих сільськогосподарських підприємствах;
- виявити вплив соціально-психологічних факторів на становлення і розвиток господарських формувань різних напрямів.

Предмет і об'єкт дослідження. Предметом дослідження є теоретичні, методичні і прикладні питання розвитку різних форм господарювання, організаційно-економічні особливості їх діяльності та соціально-психологічні аспекти реформування сільськогосподарських підприємств. Об'єктом дослідження стали сільськогосподарські підприємства різних форм власності і господарювання Сумської області, зокрема колективні сільськогосподарські підприємства, акціонерні товариства, приватні агрофірми, селянські (фермерські) господарства, особисті підсобні господарства населення.

Методологія і методика дослідження. Теоретичною і методологічною основою дисертаційної роботи є положення ринкової економічної теорії, діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення економічних явищ, законодавчі і нормативні акти, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з питань становлення та розвитку форм господарювання в аграрній сфері.

У процесі дослідження використовувались методи: економіко-статистичний, абстрактно-логічний, монографічний, аналітичний, графічний, соціологічних досліджень.

Інформаційними джерелами стали офіційні матеріали державних статистичних органів, розробки науково-дослідних установ, наукові публікації з досліджуваної проблеми, річні звіти та поточна бухгалтерська документація

сільськогосподарських підприємств, дані анкетних опитувань, результати особистих спостережень.

Наукова новизна дослідження полягає в наступному:

- уточненні визначення поняття форми господарювання, як економічної категорії;
- проведенні комплексних досліджень проблеми становлення і функціонування різних форм господарювання в сучасних умовах та визначенні їх ефективності;
- виявленні найбільш перспективних організаційних форм господарських структур та встановленні взаємозв'язку між ними і галузевою специфікою;
- опрацюванні методичних підходів щодо вдосконалення процесу реформування сільськогосподарських підприємств у господарські структури ринкового типу;
- обґрунтуванні доцільності врахування соціально-психологічних факторів в разі створення різних господарських формувань.

Практичне значення досліджень. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони є підставою для визначення пріоритетів вибору, становлення і розвитку різних форм господарювання та удосконалення економічного механізму їх функціонування в аграрній сфері. Викладені в дисертації пропозиції враховані при розробці "Першочергових заходів щодо підвищення ефективності та розвитку агропромислового комплексу Сумської області на період 1999-2000 рр." та аналогічного документу в Роменському районі. Запропоновані методичні підходи щодо вдосконалення внутрішньогосподарських відносин, які запроваджені в сільськогосподарському закритому акціонерному товаристві (СЗАТ) "Перекопівське" Роменського району Сумської області.

Особистий внесок здобувача в досліджувану проблему. Обґрунтовані теоретико-методологічні підходи становлення і розвитку форм господарювання на селі в ринковій економіці, розроблені пропозиції щодо вдосконалення методики реформування і реструктуризації сільськогосподарських підприємств у раціональні структури. Здійснено організаційно-правову та економічну оцінку переваг і недоліків нових господарських формувань, визначені перспективи і напрями поліпшення їх діяльності, опрацьовані основні підходи (принципи) побудови внутрішньогосподарських відносин із застосуванням механізму кооперації.

Апробація результатів дослідження. Результати досліджень доповідались на науково-практичних конференціях з проблем удосконалення форм господарювання в ринкових умовах (Полтава, 1998 р.; Суми, 1998 р.).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковані в трьох наукових працях та тезах на науково-практичній конференції загальним обсягом 1,07 друкованих аркуша.

Обсяг та структура дисертаційної роботи. Дисертація викладена на 153 сторінках комп'ютерного тексту, ілюстрована 26 таблицями, 6 рисунками, містить 2 додатки. Список використаних джерел налічує 122 найменування.

Структура роботи.

Вступ.

Розділ 1. Теоретичне обґрунтування розвитку організаційно-правових форм господарювання. 1.1. Теоретичні основи становлення форм господарювання в сільському господарстві. 1.2. Методологічні засади організаційного вдосконалення функціонування господарських структур в ринковому середовищі. 1.3. Соціально-психологічні фактори розвитку сільськогосподарського виробництва.

Розділ 2. Сучасний розвиток різних форм господарювання. 2.1. Соціально-економічні умови становлення і розвитку форм господарювання на селі. 2.2. Організаційно-економічні особливості функціонування господарських структур різних форм господарювання в регіоні.

Розділ 3. Основні напрями вдосконалення форм господарювання. 3.1. Напрями і перспективи розвитку форм господарювання в умовах становлення ринкової економіки. 3.2. Напрями подальшого реформування сільськогосподарських підприємств в господарські структури ринкового типу. 3.3. Вплив соціально-психологічних факторів на стимулювання праці в аграрній сфері в умовах розвитку різних форм господарювання.

Висновки.

Список використаних джерел.

Основний зміст дисертаційної роботи

У першому розділі - **"Теоретичне обґрунтування розвитку організаційно-правових форм господарювання"** - розглянуто теоретичні основи становлення і розвитку форм господарювання в сільському господарстві, уточнено їх економічну сутність, класифіковано форми господарювання, обґрунтовані методичні підходи щодо вдосконалення господарських структур з урахуванням зарубіжного та вітчизняного досвіду, розкрита сутність соціально-психологічних факторів впливу на організаційні перетворення в аграрній сфері.

Вихід з кризи аграрного виробництва водночас з удосконаленням економічного механізму його функціонування на макро- і мікрорівнях вбачається у реформуванні відносин власності та земельних відносин, реструктуризації сільськогосподарських підприємств у ринкові організаційно-правові структури, формуванні багатокладної економіки.

Процес становлення нових форм господарювання в агропромисловому комплексі України тісно пов'язаний зі здійсненням трансформації частини державної власності на землю у недержавну через роздержавлення і приватизацію шляхом передачі у її колективну власність та розпаювання.

Виникнення різних організаційних формувань в сільськогосподарському виробництві зумовлено законодавчим введенням в Україні з 1991 року приватної власності на землю.

Конструктивним у науковому сенсі є визначення форми господарювання, як організаційної форми ведення господарства, обумовленої існуючим соціально-економічним укладом і якісними характеристиками (формою власності, організаційною побудовою господарських структур, економічними

відносинами та ін.), які визначають специфіку існування кожної з них. Форми господарювання можуть бути класифіковані таким чином:

- індивідуальні, що сформовані на засадах приватної власності з можливим використанням орендних відносин господарювання (фермерські господарства, приватні підприємства, особисті підсобні господарства населення);

- акціонерні, в переважній більшості яких економічною основою є акціонована власність (акціонерні товариства);

- колективні, що існують на засадах поєднання державної чи приватної власності на землю і майно з колективними формами організації виробництва (колективні сільськогосподарські підприємства, держгоспи, агрофірми та ін.).

Реструктуризація існуючих господарських формувань передбачає здійснення науково обґрунтованих заходів щодо оптимізації організаційних, економічних та соціально-психологічних важелів впливу на їх розвиток.

У другому розділі - **"Сучасний розвиток різних форм господарювання"** - розглянуті соціально-економічні умови становлення і розвитку форм господарювання в Україні, зокрема в Сумській області та організаційно-економічні особливості функціонування господарських структур.

Особливості становлення і функціонування сільськогосподарських підприємств різних форм господарювання в ринкових умовах характеризуються ускладненням соціально-економічних умов: диспаритетом цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, поглибленням фінансової кризи, відсутністю належного інвестування виробничої і соціальної сфери, недостатнім матеріально-технічним забезпеченням, соціальним занепадом села.

У Сумській області завершився перший етап земельної реформи. Селяни отримали свою частку (пай) в земельному фонді колективних сільськогосподарських підприємств без виділення в натурі. Право на неї закріплено у виданому Сертифікаті на право на земельну частку (пай), а в окремих господарствах у Державних актах на право приватної власності на земельну ділянку. На другому етапі передбачається реформування сільськогосподарських підприємств у структури ринкового спрямування.

Станом на 1 січня 1998 р. в області колективні сільськогосподарські підприємства реформовано у 342 акціонерні товариства, в тому числі 321 закритого і 21 відкритого типу, 6 агрофірм, з них 2 приватні, 12 товариств з обмеженою відповідальністю. Функціонувало 84 колективних і 34 державних сільськогосподарських підприємств, налічувалось 365,6 тис. особистих підсобних господарств населення, сформовано 889 фермерських господарств. Проте позитивних зрушень в аграрній сфері регіону не відбулося. Так, у 1997 р. порівняно з 1990 р. загальне виробництво валової продукції сільськогосподарства становило лише 54,2%, зокрема - рослинницької - 60,5, тваринницької - 47,5%.

Серед форм господарювання виробником значної частини сільськогосподарської продукції, гарантом соціальної захищеності селян залишається громадський сектор. Реформування господарських структур в області здійснювалося відповідно до чинного законодавства в основному шляхом створення колективних підприємств, акціонерних товариств та

товариств з обмеженою відповідальністю, які використовують працю власників майнових і земельних паїв. Специфічною особливістю цього процесу в Сумській області є застосування переважно акціонерної форми господарювання. Формування акціонерних товариств відбувалося шляхом приватизації майна державних і колективних сільськогосподарських підприємств з визначенням кожному працюючому майнового паю залежно від трудової участі і видачі цінних паперів, еквівалентних його вартості. Їх діяльність регламентується державою щодо процедури створення, скликання та повноважень зборів, випуску акцій. Створення акціонерних товариств порівняно з колективними сільськогосподарськими підприємствами сприяло лише зменшенню темпів спаду виробництва і не призвело до підвищення його ефективності. Так, у Роменському районі функціонує 48 господарств, серед яких - 19 акціонерних товариств закритого типу. Виробничі та економічні показники розвитку сільськогосподарських підприємств району наведені в таблиці 1.

Виробництво валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь в акціонерних товариствах у 1997 р. порівняно з 1990 р. зменшилося на 47,2%, тоді як у колективних - на 62,5%. Рівень збитковості становив відповідно 28,1 і 26,4%. Спад виробництва і різке зниження його ефективності зумовлюється, поряд з іншими факторами, застосуванням застарілих економічних механізмів функціонування структурних підрозділів агроформувань.

1. Розвиток сільськогосподарських підприємств Роменського району Сумської області

Показники	Всього по району		в тому числі:					
			колективні сільськогосподарські підприємства		акціонерні товариства		державні підприємства	
	1990р.	1997р.	1990р.	1997р.	1990р.	1997р.	1990р.	1997р.
Сільськогосподарські угіддя, тис.га	139,9	123,5	80,0	73,4	52,2	43,4	7,5	6,7
Виробництво валової продукції на 100 га с.-г. угідь, тис.грн.								
всього:	88,9	39,2	92,0	34,5	83,2	43,9	97,7	61,1
в. т.ч.:								
рослинництва	42,4	23,3	41,5	21,2	41,3	25,0	59,4	36,1
тваринництва	46,5	15,9	50,4	13,2	42,0	18,9	38,3	25,0
Рівень рентабельності (збитковості), %	39,0	-26,0	40,4	-26,4	48,5	-28,1	78,1	1,7

Дещо кращі результати діяльності в таких акціонерних товариствах, як: АТЗТ ім.Щорса і СЗАТ «Перекопівське» Роменського району, ім. К.Маркса Путивльського району, АТЗТ «Семенівське» Липоводолинського району, «Батьківщина» Лебединського району, АТЗТ «Маяк» Тростянецького району та інших за рахунок вдалих організаційних перетворень, зокрема створення внутрішньогосподарських кооперативів на ринкових засадах, впровадження взаємовигідних економічних відносин тощо.

Досить значна питома вага у виробництві сільськогосподарської продукції в регіоні належить колективним сільськогосподарським підприємствам, хоча економічні та виробничі показники їх діяльності значно погіршились. Разом з тим, результати господарювання як окремих колективних підприємств – «Агрохім» Лебединського району, ім. Браташа Роменського району та ін., так і вище зазначених акціонерних товариств, довели, що поряд з загальнодержавними (ціноутворення, кредитування тощо) є проблеми, вирішення яких залежить суто від діяльності самих товаровиробників. Це, зокрема, питання стосовно удосконалення існуючих підходів з організації функціонування структурних підрозділів господарств (бригад, ферм), що не відповідають вимогам ринку.

На наш погляд, одним з напрямів стабілізації розвитку аграрного сектора може стати формування приватних підприємств, які в області створюються на принципах одноосібного керівництва і де поширення набули орендні відносини, які вже протягом тривалого часу застосовуються в більшості зарубіжних країн.

В цих господарствах поєднуються особисті інтереси працівника, як власника з індивідуальними та колективними формами організації праці і виробництва. Так, у Білопільському районі були створені дві приватні агрофірми, одна з них - агрофірма «Україна», що розпочала свою діяльність у 1997р., має зерново-буряківничий напрямок з розвинутим молоко - м'ясним скотарством. Тут кожному господарю виділена земельна частка (пай) в натурі - від 6,2 до 7 га сільськогосподарських угідь залежно від місця розташування ділянки і видано Державний акт на право приватної власності на землю. Земельний і майновий паї власники передали в оренду агрофірмі в особі керівника-власника. Таким чином, збереглася цілісність існуючого земельного і майнового комплексу, що дозволяє ефективніше використовувати сільськогосподарську техніку, застосовувати прогресивні технології.

У вище зазначеному господарстві проведена внутрішньогосподарська реструктуризація, зокрема, створена нова система підрозділів, що працюють як самостійні суб'єкти господарювання на договірних засадах. Наймані керівники підрозділів разом з рядовими працівниками несуть відповідальність за якість і кількість виробленої продукції, строки та обсяги виконання робіт та послуг. Орендна плата за земельну частку (пай) згідно умов договору підлягає своєчасній сплаті незалежно від результатів господарської діяльності агрофірми. На даний час розмір орендної плати складає: 400 кг зерна, 50 кг цукру і 10 кг олії, а за умови підвищення ефективності виробництва передбачається її збільшення.

В результаті здійснених перетворень агрофірма досягла позитивних зрушень. Якщо у 1990 р. виробничі і економічні показники даного господарства були гірші, ніж по району і області, то у 1997 р. вони поліпшились (табл.2).

За участю декількох власників в Сумській області створюються товариства з обмеженою відповідальністю. Але остаточно визначитись щодо результатів їх діяльності дещо передчасно.

В області прискореними темпами розвиваються особисті підсобні господарства населення (ОПГ), селянські (фермерські) господарства (табл.3).

2. Показники діяльності приватної агрофірми "Україна" у 1997 р.

Показники	Агрофірма "Україна"	Білопільський район		Сумська область	
		в середньому на господарство	% до агрофірми "Україна"	в середньому на господарство	% до агрофірми "Україна"
Сільгоспугіддя, га	2309,0	2338,0	X	2429,0	X
Вироблено на 100 га сільгоспугідь: валової продукції, тис. грн.	55,6	37,6	67,6	35,7	64,2
зерна, ц	1300,0	1030,0	79,2	1088,0	83,7
цукрових буряків, ц	2208,7	845,2	38,3	839,0	38,0
молока, ц	283,7	236,8	83,5	222,0	78,2
м'яса всіх видів, ц	47,0	41,0	87,2	46,0	97,8
Рівень рентабельності (збитковості), %	9,8	-28,9	-38,7п.	-27,5	-37,3п.

3. Виробництво сільськогосподарської продукції в Сумській області (по категоріях господарств)

Показники	1990 р.			1997 р.		
	громадські	населення	фермерські	громадські	населення	фермерські
Сільгоспугіддя, тис. га	1617,9	97,6	0,1	1449,2	194,3	27,7
%	94,3	5,7	-	86,7	11,6	1,7
Виробництво, млн. грн.:						
валової продукції	1357,6	521,7	-	491,8	519,4	8,1
%	72,2	27,8	-	48,2	51,0	0,8
в т.ч.:						
рослинництва	740,1	229,8	-	309,8	271,0	6,2
%	76,3	23,7	-	52,8	46,2	1,1
тваринництва	617,5	291,9	-	182,0	248,4	1,9
%	67,9	32,1	-	42,1	57,5	0,4

Використовуючи 5,7% сільськогосподарських угідь, ОПГ у 1990 р. виробили 27,8% валової продукції, а у 1997 р. - на 11,6% землі відповідно - 51%. Слід зазначити, що частка тваринницької продукції в господарствах населення значно більша ніж рослинницької.

Анкетне опитування показало, що у 98% працюючих колективних сільськогосподарських підприємств і 93% - акціонерних товариств основним доходом щодо забезпечення життєвого рівня сім'ї є дохід від ведення ОПГ, а відповідно 60% і 47% працюючих в названих господарських формуваннях мають реальні кошти за рахунок реалізації продукції, виробленої саме в особистому підсобному господарстві.

Приріст виробництва відбувається без додаткових капітальних вкладень, проте застосовується переважно ручна праця. Так, затрати живої праці на одну голову великої рогатої худоби, свиней на вирощуванні і відгодівлі в 2-5 разів вищі, ніж у громадському секторі.

Більш досконалим різновидом приватного підприємства за організаційним змістом є фермерські господарства, які різняться від особистих підсобних більшими розмірами землекористування. Вони мають можливість механізувати виробничий процес, забезпечити оптимальність його організації. В Сумській області у 1997 р. функціонувало 889 фермерських господарств, які виробили 0,6% валової продукції сільського господарства. Набуває розвитку фермерство і в Роменському районі, де земельна площа у користуванні фермерів у 1997 р. порівняно з 1994 р. зросла на 22%.

Проте проведене нами обстеження показало, що незначна кількість селян (2%), працюючих в колективних господарствах, виявила бажання організувати селянське (фермерське) господарство. Це пояснюється тим, що, з одного боку, вони побоюються залишитись один на один зі своїми виробничими проблемами, а з іншого - одного бажання стати фермером замало, потрібні поглиблені знання з агрономії, зоотехнії, економіки, обліку, технологій виробництва, вміння працювати на різних видах техніки.

Виробничі показники діяльності фермерських господарств Роменського району свідчать про їх спроможність забезпечувати виробництво певної кількості сільськогосподарської продукції, раціональне використання землі. У 1997 р. урожайність цукрових буряків у фермерів була вища на 42%, ніж у господарствах суспільного сектора. Картоплі було зібрано у три рази більше в порівнянні з громадським сектором та ОПГ. Нажаль умови реалізації продукції фермерами не забезпечують достатнього прибутку. Заслуговує на увагу досвід деяких селянських (фермерських) господарств в регіоні. Так, фермером М.А.Бурдиною з кожного гектара одержано 29,4 ц зернових і 394 ц цукрових буряків, а О.М.Калугою - 35 ц соняшнику.

Майже всі господарства фермерів Роменського району спеціалізуються на виробництві рослинницької продукції. Більше половини фермерів не утримує ніякої худоби, а ще третина має одну-дві голови великої рогатої худоби та декілька свиней. Недостатньо забезпечені селянські (фермерські) господарства матеріально-технічними ресурсами. Таке становище спостерігається і в інших районах області.

В процесі анкетування була відзначена одностайність фермерів щодо бажання збільшення розмірів земельних ділянок. На сьогодні в Роменському районі розмір земельної ділянки складає 25-32 га, однак цього недостатньо для оптимального використання фермерами виробничого потенціалу.

У третьому розділі - **«Основні напрями вдосконалення форм господарювання»** - обґрунтовані перспективи розвитку форм господарювання, напрями подальшого реформування підприємств в господарські структури ринкового типу з урахуванням впливу як організаційних так і соціально-психологічних факторів.

Аналіз розвитку різних форм господарювання дає змогу зробити висновок, що від результативності діяльності господарств громадського сектора залежатиме стан забезпечення суспільства сільськогосподарською продукцією, створення належного соціально-економічного середовища в аграрному секторі. Але на місцях стримується законодавчо врегулювання питань безперешкодного виходу господаря зі своєю часткою (паєм) з господарства, передачі земельних часток (паїв) в оренду. Потребує вирішення питання щодо розподілу часток між кількома господарськими структурами, розповсюдження інформації про новостворювані підприємства (умови оренди, організації виробництва, фінансового стану тощо), належного юридичного оформлення відносин (укладання договорів, видача сертифікатів на право на земельну частку(пай)), визначення розміру орендної плати тощо.

Найбільш пристосованими до ринкових умов господарювання в досліджуваному регіоні мають бути підприємства, економічною основою господарювання яких стане приватна власність та колективна форма організації праці. За цих умов кожен працівник зможе повніше реалізувати себе як власник землі і майна, а для підприємства при оптимальній концентрації, створюватимуться належні умови для ефективного виробництва.

Паювання землі і майна між селянами - це суттєвий крок до формування підприємств ринкового типу, але недостатній, щоб повністю змінити характер виробничих відносин.

Будь-яка, навіть досить прогресивна форма господарювання не набуде розвитку, якщо, не відбудуться процеси її реструктуризації і створення належного економічного та організаційно-правового механізму господарювання. Ми пропонуємо реформування сільськогосподарських підприємств проводити в напрямі поєднання приватної власності на землю і майно із колективними формами організації виробництва при збереженні набутих системних зв'язків, при ефективному використанні засобів виробництва, зокрема землі у складі господарств громадського сектора з урахуванням їх адаптації до ринкових умов господарювання. Внутрішньогосподарські підрозділи повинні трансформуватись в економічно-самостійні осередки, які мають бути складовими колективних сільськогосподарських підприємств, акціонерних товариств, приватних підприємств тощо. Нами визначені основні фактори, які суттєво впливатимуть на покращення розвитку агроформувань (рис).

Матеріали проведених соціологічних опитувань дають підстави стверджувати про недостатню інформованість селян щодо здійснюваних реформ, а тому і зневіру в них. Так, на запитання: "Яким формам господарювання Ви надаєте перевагу?," "Чи підтримуєте Ви процеси приватизації?," "Чи хотіли б Ви організувати власну справу?" відповіді переважно були - "не знаю".

Розвиток форм господарювання вимагає врахування соціально-психологічних факторів, які безпосередньо пов'язані з людиною-працівником і відображають її індивідуальні характеристики, тип поведінки в соціумі, мотивацію трудової діяльності та забезпечують формування належного відношення до праці, прискорення трудової адаптації, сприятливість соціально-психологічного клімату у колективі тощо.

Дві третини опитуваних сільськогосподарських працівників бажають працювати в малочисельних (5-7 чол.) колективах (господарських підрозділах), основними принципами відносин в яких є добровільність, самостійність, загальна згода і зацікавленість. Саме за такої чисельності працюючих існує більше можливостей ефективно впливати на працівників, що сприятиме сумлінному ставленню до праці, досягненню взаєморозуміння. Соціологічне обстеження працюючих в сільському господарстві показало, що серед факторів, які спонукають до праці з найбільшою самовіддачею крім організаційно-економічних (оплата праці, відносини власності), вагоме місце посідають соціально-психологічні фактори (табл.4).

Найбільш пристосованими до діяльності в ринкових умовах господарювання і найбільш придатними щодо реформування і реструктуризації,

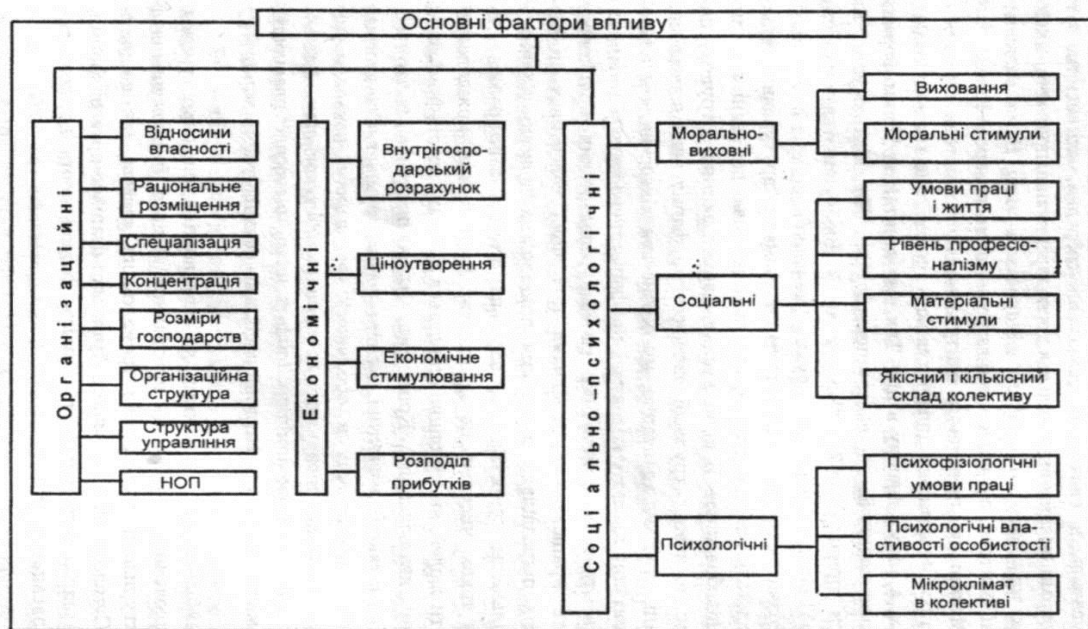

Рис. Схема механізму впливу основних факторів на розвиток різних організаційно-правових форм господарювання

як свідчить досвід Сумської області, мають бути організаційно-правові форми господарювання, де внутрішньогосподарські підрозділи функціонують на кооперативних засадах.

На жаль в більшості реформованих господарств області спеціалісти, керівники середніх ланок продовжують працювати за застарілими підходами, не враховуючи жорсткі умови ринку. Вважаємо, що на даних посадах повинні працювати особи, які б поряд із знанням технологій, змогли б здійснювати комерційну діяльність, активно застосовувати економічні важелі господарювання, забезпечувати ефективне функціонування виробничих підрозділів.

Пропонується реалізувати заходи з перепідготовки фахівців на базі вищої школи для набуття спеціалістами знань з менеджменту та маркетингу. Результативним є досвід господарств приватної агрофірми "Україна" Білопільського, ТОВ "Мрія" Конотопського районів, які користуються послугами консультантів з цих питань на договірних засадах.

Встановлено, що 86% керівників сільського господарства вищої та середньої ланок і спеціалістів в суспільному секторі мають вищу і середню спеціальну освіту, з них 32,0% - саме вищу. Такий потенціал висококваліфікованих працівників зможе себе якнайповніше реалізувати в колективних формах організації виробництва (90% респондентів бажають працювати саме в колективних сільськогосподарських підприємствах). Проте висококваліфіковані спеціалісти конче потрібні і в селянських (фермерських) господарствах.

4. Пріоритетність чинників, які сприяють праці з найбільшою самовіддачею (дані соціологічних обстежень)

Варіанти відповідей	Питома вага позитивних відповідей респондентів в різних господарських формуваннях сільського господарства						В цілому,%
	колективні сільсько господарські підприємства	%	акціонерні товариства	%	державні підприємства	%	
Працівник-власник	235	92	167	96	45	80	92
Робота на посаді керівника	12	5	11	6	8	14	6
Висока оплата праці	243	95	168	97	52	93	96
Звільнення за неякісну роботу	22	8	75	43	48	86	30
Продуктивна праця							
колеги по роботі	180	71	154	89	21	37	73
Постійний контроль	7	3	12	7	6	16	5
Робота за покликанням	235	92	132	76	54	96	87
Кількість опитаних	255	x	173	x	56	x	x

Поряд з найбільш перспективними формами господарювання потрібно розвивати і інші, зокрема фермерські господарства, особисті підсобні господарства населення, що має бути безперечно позитивним явищем, хоча останні не можуть стати визначальними формами щодо значного підвищення ефективності виробництва і спроможності в повній мірі вирішити продовольчу проблему країни. Пропонується фермерство розвивати в напрямі досягнення оптимальності розмірів виробництва (300-400 га) шляхом кооперування і оренди землі, земельних ділянок (паїв).

Господарства ж населення потребують підтримки і допомоги, перш за все, за рахунок забезпечення їх засобами малої механізації, так як розвиток останніх на сьогодні забезпечує не лише продуктами харчування безпосередніх виробників, а й сприяє наповненню бюджету селянської сім'ї.

Подальший розвиток і функціонування форм господарювання в аграрному секторі вбачається у напрямі кооперування підсобних господарств населення, селянських (фермерських) господарств з підприємствами громадського сектора щодо виконання сільськогосподарських робіт, транспортного, сервісного і ветеринарного обслуговування, переробки та збуту продукції і на цій основі підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в цілому.

ВИСНОВКИ

1. Розвиток аграрного виробництва має здійснюватись шляхом становлення багатокладності економіки при рівноправному розвитку різних форм господарювання. При цьому визначення форми господарювання розглядається як форма ведення виробництва, що зумовлена існуючим соціально-економічним укладом і якісними характеристиками (формою власності, організаційною побудовою господарських структур, економічними відносинами та ін.), які визначають специфіку існування кожної з них.

2. Створена державою законодавча база та заходи по здійсненню аграрної реформи (визнання приватної власності на землю, приватизація і роздержавлення, формування колективних сільськогосподарських підприємств, розпаювання землі і майна, правове забезпечення права селян на приватну власність) заклали основу для створення нових форм господарювання, спроможних функціонувати в ринковому середовищі (індивідуальні, акціонерні, колективні).

3. Розвиток різних організаційно-правових форм господарювання в результаті роздержавлення та приватизації не супроводжувався водночас удосконаленням економічного механізму їх функціонування, що призвело до послаблення економічного інтересу товаровиробників щодо результатів виробництва і не забезпечило ефективність виробництва в жодній з існуючих та нових формах господарювання.

4. Реформування сільськогосподарських підприємств в умовах ринку пропонується проводити в напрямі поєднання приватної власності на землю і майно з колективною формою організації виробництва, що сприятиме збереженню потенційних системних зв'язків при ефективному використанні засобів виробництва і особливо землі.

5. Потребує більш виваженого підходу масове створення акціонерних товариств в аграрному секторі, що є результатом поспішного адміністрування з допущенням помилок у використанні правових актів і без врахування думки селян. Акціонування майнових і земельних паїв може призвести до втрати права власності на них, а уповільнений обіг капіталів не забезпечуватиме стабільності виплати дивідендів. Крім того недосконалі економічні умови в державі є причиною скорочення кількості акціонерних товариств в регіоні.

6. Процес реструктуризації реформованих колективних сільськогосподарських підприємств повинен здійснюватись у напрямі створення і удосконалення організаційно-виробничих структур та економічного механізму функціонування внутрішньогосподарських підрозділів: впровадження самофінансування, формування і розподіл прибутків, самостійне здійснення фінансових операцій. Структурні підрозділи доцільно створювати на засадах кооперування, дотримуючись оптимальної чисельності працюючих в них (6-7 чол.).

7. Особисті підсобні господарства населення в період перехідної економіки поряд з виконанням функцій самозабезпечення продовольством та трудової

зайнятості продовжуватимуть виробляти певну кількість сільськогосподарської продукції на внутрішній ринок продовольства. Але за умов переважання ручної праці, високої трудомісткості виробництва продукції, відсутності засобів малої механізації і гарантованої системи збуту продукції господарства населення поступово вичерпують свій потенціал. Доцільно організовувати кооперативи з закупівлі та переробки продукції, технічного, технологічного і ветеринарного обслуговуванні господарств населення.

8. Більш досконалішими формами, що базуються на приватній власності, залишаються селянські (фермерські) господарства та приватні підприємства. Проте існуючі розміри землекористування фермерів не забезпечують високі обсяги виробництва. Для збільшення розмірів земельних ділянок на місцях потрібно вирішити питання щодо передачі в оренду фермерам земель запасу і резервного фонду, а також земельних часток (паїв) селян-власників. ,

9. В разі створенні приватних підприємств потрібно враховувати те, що передача земельного паю приватнику в оренду не гарантує орендодавцю працевлаштування і тим самим втрачаються гарантії соціального захисту селян.

10. За нинішніх економічних умов господарювання оренда повинна стати основною формою виробничих відносин в господарських формуваннях. Це сприятиме збереженню цілісності земельних та майнових комплексів, кращого їх використання.

Вдосконалення відносин між орендарями і орендодавцями повинно базуватись на принципах гарантованості сплати обумовленої договором орендної плати, незалежно від результатів господарської діяльності, яка обчислюватиметься з врахуванням обсягів вкладеного у виробництво капіталу.

11. Необхідно створити належні соціально-психологічні умови, які б сприяли адаптації працівників до ринкових умов господарювання та підвищенню мотивації до праці. А саме: належні умови життя і праці, моральне і матеріальне стимулювання, формування колективів з урахуванням психологічних та соціальних аспектів, створення сприятливого мікроклімату тощо.

Список публікацій за темою дисертації:

1. Розкошна О.А. Соціально-психологічні фактори розвитку різних форм господарювання.//Економіка АПК.-1998.-№ 9.-С.85 -87.

2. Розкошна О.А. Розвиток приватних господарств //Агроінком. - 1998. - №11 - 12.- С. 34 -36.

3. Розкошна О.А. Проблеми реформування форм господарювання на селі // Вісник Сумського державного аграрного університету. - .1998. - Випуск 2. - С. 253 - 255.

4. Розкошна О.А. Роль соціально-психологічних факторів в стимулюванні праці сільськогосподарських працівників. Зб."Особливості ринку праці України на сучасному етапі" //Матеріали науково-практичної конференції. - Полтава, ПКІ, 1998. с. 207-210.

Анотації

Розкошна О.А. Развитие форм господарювання

Дисертацією є рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.06.01- економіка підприємства і організація виробництва - Інститут аграрної економіки УААН, Київ, 1999.

Викладені основні результати дослідження проблеми формування та розвитку форм господарювання в сільському господарстві Сумської області (колективних сільськогосподарських підприємств, акціонерних товариств, селянських (фермерських) і особистих підсобних господарств населення, розкриті теоретичні, методичні і практичні аспекти організаційно-економічних відносин, їх створення і реалізацію з урахуванням соціально-психологічних умов і факторів розвитку, повнішого використання потенціалу кожної з форм, їх співіснування, можливостей забезпечення високої ефективності роботи.

Ключові слова: форма господарювання, власність, реформування, реструктуризація, оренда, соціально-психологічні фактори, ефективність.

Роскошная ЕА. Развитие форм хозяйствования

Диссертацией есть рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.06.01.- экономика предприятия и организация производства. Институт аграрной экономики, УААН, Киев, 1999.

В диссертации исследованы теоретические и методические основы создания и функционирования предприятий различных форм хозяйствования на селе. С учетом опыта осуществляемых реформ в Украине и за ее пределами, выход из кризиса в аграрном секторе, кроме усовершенствования экономического механизма на макро и микро - уровнях, видится через реформирование отношений собственности, земельных отношений, реструктуризации сельскохозяйственных предприятий в рыночные организационно-правовые структуры, развитие многоукладной экономики.

При этом большое внимание должно уделяться социально-психологическим аспектам развития форм хозяйствования, изучение и умелое использование которых помогает аргументировать экономическую целесообразность внедрения форм хозяйствования, способствует адаптации тружеников села к рыночным условиям. Становление новых форм хозяйствования в аграрном секторе Украины имеет тесную связь с трансформацией части государственной собственности на землю в частную путем паевания между работающими на ней.

С учетом формы и субъектов собственности формы хозяйствования классифицированы следующим образом: индивидуальные, акционерные, коллективные.

Проведен анализ социально-экономических условий развития форм хозяйствования, уровня их экономической эффективности на примере

сельскохозяйственных предприятий Сумской области. Основным направлением реформирования хозяйственных формирований региона явилось создание предприятий, деятельность которых построена на использовании труда собственников имущественных и земельных паев. Представлены они государственными, коллективными сельскохозяйственными предприятиями, акционерными товариществами. Вышеуказанные предприятия относятся к общественному сектору производства, являясь основными землепользователями (89,7%).

В данных хозяйственных формированиях за семилетний период (1990-1997) отмечено катастрофическое падение стоимостных и натуральных показателей, в частности идет снижение урожайности сельскохозяйственных культур продуктивности животных и как результат почти в 2 раза уменьшилось производство валовой продукции.

Представляют интерес результаты исследования акционерных товариществ закрытого типа, которые занимают наибольший удельный вес среди реформированных предприятий области. Опыт их работы свидетельствует о недостаточном использовании потенциала данной формы хозяйствования, так как обеспечивают незначительное превышение уровня производства и его эффективности по сравнению с коллективными сельскохозяйственными предприятиями.

Наиболее перспективными в плане сохранения производственного потенциала и устойчивости экономики являются частные предприятия, функционирующие на основе аренды земельных и имущественных паев и коллективной форме организации наемного труда. На данном этапе они представлены пока еще единичными частными предприятиями, сформировавшимися по принципу единоличного руководителя в лице бывшего руководителя коллективного хозяйства, который арендует земельные и имущественные паи у своих односельчан. Распространение такой формы зависит от доверия частнику экономических отношений с арендодателями.

Наряду с коллективными в области развиваются и индивидуальные формы хозяйствования. Так, существенную роль в обеспечении населения сельскохозяйственной продукцией наряду с предприятиями общественного сектора играют личные подсобные хозяйства населения. Но следует отметить, что с одной стороны - в плане увеличения объемов производства продукции - это положительное явление, а с другой - в личных подсобных хозяйствах технологические процессы в большей степени осуществляются за счет ручного труда. Эту проблему может разрешить обеспечение их средствами малой механизации.

Перспективной формой хозяйствования являются крестьянские (фермерские) хозяйства. Однако, небольшие размеры их землепользования, недостаточное материально-техническое обеспечение, проблемы с реализацией продукции, несовершенная организационно-хозяйственная структура в значительной степени тормозят их развитие.

Только при условии создания равных экономических условий, каждое из хозяйственных формирований сможет занять определенное место в тех видах

деятельности, где оно сможет более эффективно использовать свой потенциал и повышать эффективность производства.

Ключевые слова: форма хозяйствования, собственность, реформирование, реструктуризация, аренда, социально-психологические факторы, эффективность.

L.A. Rozkoshna. Developing of the forms of business.

Thesis is represented as the manuscript.

Dissertation for scientific degree of Candidate of Economical Sciences (specialty 08. 06. 01 - Economics of Agricultural Enterprises and Management of Production) - Institute of Agrarian Economics of UAAS, Kyiv, 1999.

Main results of the research of the issue related to farming and developing of the forms of business in agricultural sector in Sumy region are given (collective agricultural enterprises, joint-stock companies, peasant and personal farms).

Theoretical, methodological and practical aspects of organizational and economical relations for functioning, efficiency every single form potential complete exploitation and their coexistence are clarified.

Basic improvement direction for agricultural enterprises reforming into market-oriented business structures by arranging the proper inter-farm environment considering their social and psychological development conditions and factors are drafted.

Key words: form of business, sharing, property, reforming, reorganization, restructuring, renting, organization and economical relation, efficiency, inter-farm environment, social and psychological factors.

Підписано до друку 28.05.99 р. Формат 60x84 1/16. Папір друк Обл.-вид.арк. 1,0. Ум.друк.арк. 1,0. Тираж 100. Зам№89.

ДОД Інституту аграрної економіки УААН. 252127, м.Київ, вул.Героїв оборони, 8